

ANG FILIPINO SA PAGLIKHA NG BAGO AT EKSPERIMENTAL

Bukod sa pangangalap ng mga akdang tinasa at inirekomenda ng mga referee at ng patnugutan sa kategorya ng bago at eksperimental, kasama sa espesyal isyung ito ng *Daluyan* ang isinagawang birtuwal na panayam sa ilang mga kilalang iskolar at manlilikha sa larangan ng panitikan, pananaliksik, at malikhaing pagsulat sa Pilipinas:

Nagtuturo si Jay Jomar Quintos ng folklore, panitikan, at komunikasyon sa UP Mindanao. Tumatawid siya sa mga disiplina ng paggawa ng mga pelikula patungo sa kritika ng paksa gaya ng media, seksuwalidad, at rehiyonal na panitikan. Kasalukuyan siyang nagsusulat para sa Cultural Center of the Philippines Encyclopedia of Philippine Art.

Si John Barrios naman ay manunulat sa Akeanon at Filipino at nasa disiplina sa pagsasalin, kritisismo at malikhaing pagsulat. Inilimbag ng National Commission for Culture and the Arts ang kanyang koleksiyong *Engkant(aw) o ag Iba pa nga matag-ud nga Istorya*.

Kapwa premyadong mga manunulat sina Ferdinand Pisigan Jarin at Joselito delos Reyes, na gaya ng iba pang mga nakapanayam ay gumagamit ng lampas sa isang anyo o medium sa kanilang mga sining. Mandudula at nagsusulat ng mga awit si Jarin; naging bahagi naman ng Linangan sa Imahen Retorika at Anyo (LIRA) si delos Reyes, kaya may pagsasanay siya sa pagsulat ng mga tula. Nitong mga nakaraang taon, naging kilala sila bilang mga manunulat ng sanaysay sa anyo ng kanilang mga librong inilimbag ng Visprint, Inc. – ang *Anim na Sabado ng*

Beyblade at Iba Pang Sanaysay ni Jarin, at ang *Istatus Nation* ni delos Reyes.

Bukod sa pagiging kasapi ng antolohiyang *Ang Labintatlong Pasaway* na pinamatnugutan ng manunulat na si Jun Cruz Reyes, bukod sa pagiging premyadong kuwentista at nobelista sa anyo ng koleksiyong *Iskrabuk* at ng nobelang *Ang Banal na Aklat ng mga Kumag*, isang mahusay na visual artist din si Allan Derain. Kasalukuyan siyang naghahanda ng isang antolohiyang umiikot sa tema ng aswang, kasama si Kristian Cordero bilang katuwang na patnugot.

Sa kasalukuyan, mas kilala ng marami si Angelo Suarez para sa kanyang mga kritikang itinatanghal sa social media, gaya ng kampanyang *Pakyu MRT*, isang collaborative na puna sa public transport system ng bansa na nasa anyo ng memes.

Lahat ng mga manunulat sa panayam ay may karanasan sa paglalathala, mga pambansang palihan at gawad, at may presensiyang tumatawid sa iba-ibang real-time at birtuwal na mundo.

Sa sariling danas bilang manunulat o/at kritiko, ano-ano ang mga nakikita mong tagumpay ng wika, panitikan at malikhaing pagsulat sa Filipino? Ano ang iyong mga basehan para sa natukoy na mga tagumpay?

Angelo V. Suarez

Maparikala ang panitikan—di lamang dahil parikala ang pangunahin nitong taktika, kundi dahil ang mismong ideya ng panitikan ay may dalawang mukha. Samantalang mapagpalaya ang panitikan—iwinawaksi nito ang instrumentalistang pananaw para palayain ang wika mula sa sinasabi nito (balikan ang “parole in liberta” ni Marinetti, halimbawa) sa pamamagitan ng pagsulong ng awtonomiya—ginamit & ginagamit pa rin itong instrumento ng imperyalismo bilang apparatus para gawing lehitimo ang Ingles. Dahil hindi wika ng globalisadong merkado ang Filipino, may kakayahan itong balikan ang awtonomiyang tinatanaw ng panitikan—awtonomiyang tinatalikuran lang din ng panitikan tuwing malanding lumilingon ito sa merkado. Armas ng panitikan ang Filipino para muling makipagtunggali tungo sa awtonomiya. Ngunit sa extent na wika ng masa ang Filipino—o di kaya’y mas may kakayahan itong maging wika ng masa kumpara sa Ingles (dahil kinikilala kong tine-take for granted ko lamang na wika ng masa ang Filipino bilang makatang mula sa uring manggagawa na lumaki sa Maynila)—mas bukas pa ito sa intrumentalistang paggamit sa lokal na konteksto. Sa madaling salita, lumalabas lamang ang potensiyal ng Filipino bilang wikang mapagpalaya sa konteksto ng panitikan kung isinusulong nito ang panitikan bilang sining na lumilingon & nakikibaka patungo, nangungusap & nakikipagbuno sa awtonomiya. Sa tingin ko, isang malaking tagumpay ang mismong ideya pa lamang na mayroong isang konstruksiyon gaya ng Filipino bilang wika na bagaman nakabatay sa Tagalog ay iba sa Tagalog—na bagaman hindi likhang-sining ay natutulad sa isang

modernistang collage, kung hindi man isa talagang modernistang collage, na yari sa iba't ibang wika ng Filipinas. Samantalang nadidiskubre pa lamang ng mga nagsusulat sa Ingles—lalo na ng mga makatang Ingles ang *lingua franca*—na isang absurdong linguistic & social construct pala itong wika ng imperyalismo, hindi misteryo para sa mga nagsusulat sa Filipino ang kaakit-akit gayong kasuklam-suklam nitong constructedness. Pero mas interesante pa marahil ang posisyon ng makatang nag-aakda sa Filipino gayong hindi Filipino ang kaniyang *lingua franca*—dahil mas malalim pa & mas masalimuot ang kaniyang relasyon sa Filipino bilang isang social construct na ang instrumentalistang gamit tungo sa pagkakaisa ay may bahid din ng imperyalismo ng Maynila (na bilang sentro ng bansa ay posibleng galamay din ng imperyalismo ng US: tandaang sa Maynila nakabase ang kalakhan ng media na nagpapalaganap ng Filipino sa iba't ibang communication channels habang kontrolado ng makanegosyanteng interes).

Jay Jomar Quintos

Malaki namang tunay ang halaga ng panitikan sa Pilipinas. Kung tutuntunin, sa prekolonyal na yugto pa lamang ng bansa ay mayroon nang mataas na pagpupugay rito. Makikita ito sa mayamang tradisyon ng mga panitikang pasalita at katutubo tulad ng epiko, kuwentong-bayan, alamat, at iba pa. Masasabing noon pa man, kakambal na ng pang-araw-araw na buhay ng mga katutubo ang panitikan- kakabit ang panitikan sa oras ng pagtatrabaho, pagpapahinga, pagsasalo-salo ng pagkain, paliligo, kasal, libing, at iba pa.

Hindi rin maitatangi ang bisa at tagumpay ng panitikan sa mga panahon na kinakailangan ng mga manunulat na Pilipino ng magiging daluyan ng kanilang nararamdaman. Halimbawa, sa panahon ng kolonyalismong Espanyol, mababasa ang ilan sa mga nobelang tumutuligsa sa paniniil at panunupil na sinapit ng mga Pilipino sa kamay ng mga Kastila. Sa panahon naman ng mga Amerikano, sumikat din ang isang anyo ng panitikan na tila nagpapahiwatig ng pagtutol, paglaban, at pagiging subersibo gamit ang tradisyong pabigkas ng “balagtasán” para labanan ang mga bagong mananakop. Sa panahon ng batas militar, hindi rin maitatangi na ilan sa matatagumpay at makukulay na nobela, maikling kuwento, at tula ay naisulat at nailimbag sa panahong ito kung kailan sinusubok ang karapatan at kalayaan ng mga tao sa pagpapahayag ng kanilang saloobin.

Kung ihahambing ko ang mga nasabi sa itaas para patotohanan ang bisa at tagumpay ng panitikan, maaari kong gawing halimbawa ang aking sariling danas sa paghahanap ng magiging daluyan para maipahayag ang lahat ng aking nararamdaman at naiisip. Halimbawa, simula nang lumipat ako sa isang lugar na wala akong kakilala kahit isa, malaki ang naging papel ng panitikan upang maintindihan at maisabuhay ang “ethos” nito. Nagkaroon ako ng mas maraming oras sa pagsusulat, nagkaroon din ako ng mas maraming karanasan sa pagsusulat at karanasan na dapat isulat, at higit kong naintindihan ang kahalagahan ng panitikan nang ituro ko na ito sa mga estudyanteng kumukuha ng kursong panitikan. Ang pagsusulat at pagtuturo ng panitikan bilang “hanap-buhay” ang siya na ring patunay sa bisa at kahalagahan

ng panitikan at pagsusulat bilang paghahanap sa kahulugan ng buhay.

John Barrios

Bilang manunulat na nakabase sa rehiyon na nagsusulat sa wikang Filipino, isa sa mga nakikita kong tagumpay ng panitikan ay ang paglitawan ng mga manunulat na mula sa rehiyon na nagsusulat sa Filipino, at ang iba pa sa kanila ay nagsusulat sa dalawa o tatlong wika—ang kanilang unang wika, Filipino, at Ingles. Mababasa ang kanilang mga akda sa mga antolohiya at koleksiyong parehong nalathala sa Maynila at sa mga rehiyon. Sa gayon, ang pagsulat ng panitikan sa Filipino ay hindi lang maituturing na gawain ng taga-Maynila.

Ferdinand Pisigan Jarin

Lumalaki ang bilang ng kabataang mambabasa ng mga akdang nakasulat sa Filipino. Patunay dito ang ilang datos na lumabas na nagpapakita ng mataas na sales ng mga librong nakasulat sa Filipino sa kasalukuyan gayundin ang dumaraming pag-aaral sa poetics ng awtor at ng kanilang mga akda sa mga klasrum lalo na sa hayskul at kolehiyo. Para sa akin, manipestasyon ito na nakatatawid ang wika sa sensibilidad at paraan ng pagsasalita/pakikipag-usap ng mga kabataang mambabasa ngayon. Partikular sa “kagaspangan” nito ngayon pero tumitimo ang mga sinasabi sa utak at puso nila, ayon naman sa kanilang “reviews” na madalas makita sa kani-kanilang FB post, personal o group man. Mas nagtutulak ang mga akda ngayon na basahin sila patungo sa sariling pagtuklas ng mga mambabasa sa kanilang interpretasyon at insights at di na lang basta maghanap ng aral. Winner na mga senyales na ito para

sa akin. Siyempre mas lalong winner kung nagkaroon ng makabuluhang impact o konek ang mga sinasabi ng akda sa kanilang buhay-buhay. Pero siyempre uli, di ko na kayang sukatin ‘yon kaya sa mga nabanggit ko na lang sa itaas ako magbabatay.

Joselito delos Reyes

Aksesibilidad sa babasahin (anumang pagka-categorize: panitikan, pop, basura, set ng simbolong bahagya nang mabasa’t unawain). Ang maglathala sa panahong ito ay hindi na sumasailalim sa kasimbangis ng requirement dati. Mas nade-devolve palayo sa industriya ng paglalathala at akademya ang tungkulin para magtaguri at magsuri sa teksto. Mas maraming mambabasa kahit pa ang karamihan sa mga nagbabasa (at nagsusulat na rin) ay snob ang inaabot sa akademyang dating pangunahing nagtatakda ng kung ano ang panitikan, o kung ano ang masarap na luto sa panitikan para maging pulutan sa klase. Kaugnay nito ang tungkol sa pagsulat, malikhain or otherwise. May ibang medium at avenue na ng pagsusulat, may iba’t ibang paraan at pinanggagalingan. Mas marami nang pamimilian at paglilimian ang mambabasa. Nariyan na rin ang timeliness, o para mas apt sa panahon, real-timeliness dahil sa Internet platforms. Oo, nagpahina ito sa old-school na paglalathala at pagkilala, pero maganda ito kasi nabasag ang gahum ng old and choosy and snob and pricey publications.

Bagamat hindi ko nakikitang tagumpay (o kabiguan) ng wika ito, mas malawak na ngayon ang dagsa ng mga salita at termino na, palagay ko, mahihirapan nang sagkaan ng kung anumang mapaniil na patakarang

pangwika. Itong ebolusyon ng wikang ito ang mas nagbibigay sa manunulat at mambabasa ng mas madulas na paggamit at pagtanggap sa wikang batik-batik dahil sa melting pot ng iba pang wika.

As for the “tagumpay” point of the statements above, walang solidong datos, as in Social Weather Station-solid or National Statistical Coordinating Board-solid or National Economic and Development Authority-solid, except the subjective robustness of your newsfeed, and your surely multi-tab browsing exhibition everyday sa kabila ng Philippine-justice-system crawling speed of our Internet service providers.

Allan Derain

Wala naman talagang tagumpay sa panulat. Mag-isip ka ng isang puwedeng maging halimbawa, pag-isipan pa ito nang mas mabuti, at sa kabiguan ka mauuwi. O kung di naman, sa pangako. Kung inaasahan sa bawat indibidwal na manunulat na nasasakyan nila ang mga labang kailangang harapin ng panulat sa arenanglokalatglobal, maymumunting mga panalong parang labanang panggerilyang maipagdiriwang nang panaka-naka (hal.: na puwede na ngayong ma-download ang mga isyu ng Ulos sa internet), pero hindi ba ito ang problema mismo ng panitikan? Na pagtataya lamang ito ng rebolusyon. Na hindi pa nga ito susi sa rebolusyon dahil maaaring matagal na itong nawalan ng ganitong bisa. Sa halip, bakit hindi rin tingnan ang panulat bilang resultang pangako kapag naipanalo na ang rebolusyon? Pero kung paano maisusulat sa kasalukuyan (habang di pa naipapanalo ang rebolusyon) ang isang pangako, iyan

ang hindi ko pa kayang isipin. Kaya nga baka lahat ng radikal na panulat ay pagtatangka, at sa ganitong paraan, ay eksperimental.

Kapag sinasabing “eksperimental,” ano ang kahulugan nito sa iyo sa konteksto ng panitikan, wika, at pagsusulat?

Barrios

Sa panitikan, pagbuwag ito sa nakasanayang anyo ng pagsulat sa ilalim ng Pormalismo. Sa wika, pagsasama ito ng iba’t ibang konseptong kultural tulad ng mga rehiyonal na ekspresyon, drowing, mapa, at iba pa. Sa pagsusulat, pagkuwestiyon ito mismo sa nakasanayang paraan ng produksiyon ng pagsulat, ng pagbigay-puwang sa elektronikong anyo halimbawa.

Quintos

Naniniwala ako na isang rebelyon ang “eksperimental na pagsusulat.” Isa itong rebelyon sa namamayaning naratibo, estruktura, paniniwala, ideolohiya, at mga institusyon. Kung gayon, pagbibigay ito ng bagong anyo at bihis sa kinagisnan at tradisyonal na paraan ng pagsusulat. Ang “eksperimental” na pagsusulat, para sa akin, ay iyong pag-aklas at pagbaklas sa apat na sulok ng kahon ng pagsusulat upang higit na mapalaya ang imahinasyon.

Delos Reyes

Puwedeng conceptual project, puwedeng post-postmodern (o post-post-postmodern ad infinitum), puwedeng

hindi ito para sa mambabasa ng kasalukuyan, iyong magtatago ka ng koda para ma-decode ng mga tao sa malayong hinaharap, tipong Ancient Aliens-type of addressing the readers. Though pupuwede rin naman talaga itong pag-exhaust sa limitasyon ng kasalukuyang paraan ng pagsusulat at pagpapahayag, pagtawid sa iba't ibang realm ng mga elemento ng fiction, halimbawa. Pero dahil tungkulin ko bilang manunulat hindi lang ang magsulat kung hindi ang magbasa nang walang humpay at wagas, parang ang hirap na talagang lapatan ng kahulugan ang "eksperimental." Idagdag pa na kumukuha ako ng pantsibog para sa akin at para sa pamilya ko sa pagiging guro sa isang unibersidad. May ideya pa lang ako, parang multiple electronic platforms ng pagsulat, on multiple genres in real time, you read and react as I write, parang ganyan, basta. Kung paano ito, isusulat pa lang. Bubuuin pa lang. Eeksperimentuhin. Exciting ang hindi tiyak at may kalabuan sa puntong ito. Parang passé na ang planado, ang organisado, ang tiyak ang trajectory. Ganun. Kapag planado, kapag organisado, lalo kapag tiyak ang trajectory, baka hindi iyon ang experimental.

Suarez

Ang ideya lamang ng eksperimental ang makakaabot sa bago o new, lalo na sa sining. Marapat ihiwalay ang bago na nililingon ng panitikan bilang sining mula sa bago ng burukrata kapitalismo: Ang una, nakatuon sa kakayahang umigpaw sa mga hinihingi ng materyal na kondisyon para paglaruin ang isip & haraya—kakayahang nakaangkla sa tagumpay ng rebolusyon mula sa piyudalismo, imperyalismo, & burukrata kapitalismo—dahil hindi makatarungang humingi ng sining

(& ang tunay na sining ay natanaw lamang sa makabagong sining) mula sa kumakalam na sikmura. Ang huli, nakatuon lamang sa bago bilang taktika ng komodipikasyon—ang fetish di lamang para sa pinakabagong labas na modelo ng smartphone na gawa ng malaking negosyong dayuhan gamit ang mumurahing lokal na lakas-paggawa, kundi pati sa 'disruption' (karaniwan, may kinalaman sa tech bilang enabler ng gitnang-uring pantasya ng isang 'sharing economy') na kinalilibugan ng mga peti-burgis na nagpapaigting sa pang-aabuso ng malalaking negosyo, lalo na ng vectoralist class gaya ng technobrats ng Silicon Valley, sa maliliit na manggagawa. Intimate ang relasyon sa pagitan ng eksperimentasyon sa sining—lalo na sa panitikan—& ng kasaysayan ng sining, dahil dito lamang makikita kung ano ang nagawa na, nasaan ang tradisyong sumusumok umigpaw sa merkado, & paano magpapatuloy gumawa ng panitikang tunay na makabago.

Derain

Panulat itong humahamon sa lahat ng ating pinaniniwalaan sa epistemolohikal at ontolohikal na antas. Isang banta ang eksperimental na panulat sa mga nakasanayan nating pagtingin at pagdanas sa panahon, espasyo, at identidad. Lapastangan ang panulat. Isang bagay ito na hindi matagalan kahit ng kolektibong posibleng kinaaaniban ng manunulat.

Jarin

Kasingkahulugan ng salitang eksperimental ang salitang inobasyon para sa akin. Ibig sabihin, maliban sa akala ng iba na dapat spektakular, kagila-gilalas o kakaiba ang porma, higit pa sa mga ito, mas nagiging mabisa ito kung

kaya nitong abutin ang kasalukuyang bagong-pagpapakahulugan ng kabataang mambabasa sa lahat ng bagay na kayang abutin ng kanilang obserbasyon. Meaning, dapat gagap ng manunulat, mula sa paggamit ng wika at kanyang tinig sa naratibo ang lahat ng mga pagbabago na 'di naman nasasakripisyo ang kanyang mga pinaninindigang tradisyon sa pagsusulat lalo na ang kanyang adbokasiya bilang manunulat at mamamayan ng bansa. Ang pag-eeksperimento ay ang hindi pagkatakot sumubok ng bago sa bahagi ng manunulat.

Ano-anong mga isyu ang sa tingin mo'y nararapat pang tumbukin, himayin, at maging direksiyon sa panulat?

Delos Reyes

Kung sa papaksain, matabang lupa sa palagay ko ang mga sulatin, pag-aaral, kuwento, creative non-fiction, dula, nobela—o epiko!—hinggil sa media. Kung paano itong umiinog at umiiral. Kung paanong napakalaki at napakalawak ng kapangyarihan nito nang hindi napapansin masyado.

Samantala, kung sa medium at medium lang, madalas na ngayon isaisantabi ang tradisyonal na porma ng pagsulat, salamat sa social network, at sa Internet avenue ng mga nagsisimulang magsulat, ang Wattpad. Salamat din sa mahigpit na patakaran ng mga establisadong publisher na mahirap maglathala dahil sa butas ng karayom (hindi pa naman butas ng aspile) na pagdaraan ng mga maglalathala. Masyado lang

nailalayo ang mambabasa dahil sa taglay na sanitized na usapin sa ilalim ng liwanag (o dilim, depende sa pagtingin mo) ng akademya kung ano ang panitikan, o kung ano ang mabuting basahin. Dito dapat mag-ukol ng pansin ang nakapangyayari: industriya, akademya, at mismong mga guro at manunulat. Lawakan pa ang sipat. O hindi na nga sipat, tanaw.

At napakatradisyonal pa rin ng mga contest, at papaubos na rin nang papaubos ang puwedeng paglathalaan.

Idagdag pa ang dapat sana'y mas napapanahon nang dulog sa pag-aaral ng teksto (gusto ko nang iwasan ang terminong panitikan dahil sa polarisadong dulot nito lalo na sa akademya, kung baga, ang pagtatalaga kung ano ang panitikan ay pagtatalagang lalo sa hindi hamak na mas maraming hindi panitikan, thereby walang puwang sa klase ng panitikan) sa antas ng kulturang popular at araling kultural (cultural studies).

Barrios

Sa kaso ng pagsusulat sa maikling kuwento maaaring ikonsidera ang sumusunod: 1) kawalan ng katutubong teoryang magiging basehan sa pagsulat at pagbasa ng akda 2) pagbuo ng 'kilusan' ng mga manunulat na sumasagot sa pangangailangan ng kasalukuyang panahon 3) ang kawalan ng malinaw na pagdulog kung paano kakaharapin ang demands ng iba't ibang grupo at sektor ng lipunan.

Derain

Ang tatlong nabanggit ko sa itaas: panahon, espasyo, at identidad.

Jarin

Maalis ang manunulat sa pagkalubog lamang sa kung ano ang trend (kumikita, nagtatanghal sa sarili) at lagi't laging maitaas ang diskurso at magpalitaw ng insights ng mga mambabasa na nagbasa ng kanyang mga akda. Lagi't laging dapat ang pagsusulat, anupamang porma ng iyong naratibo, gaano man ka-hip o ka-in, ay nakikisangkot lagi sa mga danas ng bayan. Lalo na ang mga ligalig dito. Naniniwala pa rin ako na ang mga ganitong ligalig ang pumukaw at naging virus, basically sa isang nag-iisip at observant na nilalang para makapagsulat.

Quintos

Malaking bahagi pa rin na dapat isipin hinggil sa proseso ng pagsusulat ay ang pagbibigay tuon sa mga babasa nito. Tradisyonal na pagtingin na sa araling pampanitikan ang pagsusulat para sa sarili lamang. Buhay at realidad ang panitikan. Para sa sarili at kapwa, banal at bastos, ligaya at pighati, at komunidad at bansa ang panitikan. Higit na dapat pansinin kung nababasa ang mga sinusulat at kung binabasa ang mga nalilimbag.

Sa direksiyon ng panulat, higit na nararapat na maging mas mapangahas at eksperimental sa pagsusulat, hindi lamang sa anyo kundi maging sa mga nilalaman ng naratibo. Higit na mas mabuti ang pagbibigay-bose at tinig sa mga tao at sektor na nananatiling nasa laylayan ng lipunan. O pagbibigay-espasyo sa mga paniniwala at katotohanan na lagi't lagi ay naisasantabi at hindi binibigyan ng pansin.

Suarez

Lalo na sa milieu ng social media, responsabilidad ng manunulat—lalo na ng makata bilang alagad ng sining na gumagamit ng wika bilang pangunahing materyal—intindihin ang merkado bilang espasyong ginagalawan & iniikutan hindi lamang ng sarili kundi ng akda. Pinaiigting ng kapitalistang globalisasyon ang rent-seeking bilang paraan o moda ng exploitation—& nasa posisyon ang panitikan para kumilos nang higit pa sa simpleng pagbibigay o pagsusuplay ng content na paiikutin sa digital platforms na kailangan munang bayaran &/o bilhin para ma-access ng consumer. Kaakibat ito ng pagtanaw ng sining—kabilang ang panitikan—sa awtonomiya bilang kondisyon ng paggawa ng sining, dahil ilusyon lamang ang awtonomiya sa panitikan hangga't ang panitikan ay walang iba kundi hamak na content lamang na kinakasangkapan ng rent-seeking capitalists sa pag-extract ng tubo.

Paano ilulugar ang panitikan at wikang Filipino sa pandaigdigang produksiyon ng panitikan at kultura?

Derain

Paano kaya nilang mabubuo ang isang mas matapat na larawan ng pandaigdigang panitikan kung wala tayo sa larawan? Hayaan naman ngayong sila ang mamroblema tungkol sa bagay na 'yan. Dahil kung wala tayo riyon, hindi 'yan magiging isang realistikong larawan. Hindi pa 'yan matatawag na pandaigdigan. Kaya kailangan nila tayo kung magiging

totoo lang sila sa kanilang sarili. Kaya nga gusto kong isipin nang pabaligtad ang tanong dahil parang lumalabas na tayo na lang lagi ang kailangang makisiksik, makisingit, at parang alam na agad na wala talaga tayong paglulugaran.

Barrios

Maituturing na nasa laylayan pa rin ng global na produksiyon ng panitikan ang panitikang Filipino sa kabila ng tagumpay ng iilan. Marahil kailangan lamang balikan ng mga manunulat ang kanilang sariling kultural na kayamanan at gamitin ang mga ito sa pagsusulat.

Quintos

Sa aking palagay, dito pumapasok ang bisa ng “pagsasalin.” Kinakailangang isalin ang mga panitikan na nakasulat sa iba’t ibang wika sa Pilipinas liban sa Ingles at Espanyol upang makahanap ito ng lunan sa pandaigdigang produksiyon ng panitikan at kultura.

Bagama’t ilang postkolonyal na teorya na ang nagpatunay na ang mga panitikan sa mahihirap na bansa ay nananatiling nasa laylayan upang higit na itanghal ang panitikan sa mga masasaganang bansa, hindi pa rin maiaalis ang ganda, rikit, at gahum ng panitikang Filipino dahil sa karanasan at kasaysayang pinagdaanan nito mula sa mga mananakop na Espanyol, Amerikano, at hanggang sa mga pangyayari tulad ng Ikalawang Digmaang Pandaigdig, at Batas Militar.

Jarin

Tunay lamang itong magkakalugar, lampas pa sa pagkakaroon ng mga librong isinulat ng mga Pilipino na

naka-display sa estante ng mga bookstore sa labas ng bansa, kung hindi mawawala sa naratibo ang pagpapagitaw ng sensibilidad ng akda bilang representasyon naman ng sensibilidad ng mas nakararaming Pilipino. Kahit anong lahi pa ng mambabasa ang makabasa nito, na siyempre pa nasa translated version na, mararamdaman nila ang palagay, kalagayan at aspirasyon ng isang karaniwang tao na nakatira sa Pilipinas. Puwedeng laruin sa utak na maaari nating gamiting behikulo ng pagpapakilala sa ibang bansa ang mga estilo ng pagkukuwento ng ilan nating hinahangaang manunulat na banyaga kung palagay natin ito ang trend na estilo na kinahuhumalingan ng kanilang reading public at kung trip lang naman nating ma-detached sa personal na estilo paminsan-minsan. Pero pakatandaan na mas tatayo at magkakaroon ng lugar sa kanilang (mga mambabasa ng mundo) ang ating mga akda kung titimo ang ating personal at pambansang kultura bilang mga Pilipino sa kanilang utak at puso. Hindi ba’t kaya nga nagustuhan natin ang mga akda ng mga banyagang manunulat dahil marami sa atin ang itinulak, ng una’y ating fascination, nang ma-visualized natin ang uri ng kani-kanilang pamumuhay, kasaysayan, pangarap, tradisyon, at mga ideya at sa huli’y hangaan at lubusang paniwalaan ang kanilang kultura?

Delos Reyes

Guhuin ang mapaniil na pader ng pagtataguri sa kung ano ang panitikan at ano/paano ang wikang Filipino’y ginamit para sa isang akdang nalathala halimbawa sa internet o Wattpad o iba pang avenue ng paglalathala sa cyberspace. Muli, nais kong igiit na sa kabagalan at kahirapan

ng paglalathala sa tradisyonal na publisher, hindi nakalulunsad ang mga akda patungo sa mambabasang daigdig, ang ibig sabihin man nito ay mambabasang Filipino na nasa ibang bansa dahil sa migrasyon o diaspora o anumang nasa ilalim ng rubriks ng pandarayuhan. Naglilimita ang pader na ito sa posibilidad ng pagsulat (panitikan ba ito o hindi?) gamit ang wikang ministiso ng kung ano-anong wika (Filipino ba ito? Ingles?). Puwede bang walang pagtataguri kung wikang Filipino ang ginamit, wala, wika lang dahil puwede naman talagang maghalo-halo in equal measure ang mga wika sa iisang akda anuman ang genre. Sa punto ko bilang manunulat, susulat ako, sa wikang karapat-dapat sa akdang naiisip ko. Pero hindi ganito kabukas ang akademya at iba pang institusyong may kinalaman sa pagsulat at pagsusuri. So paano ilulugar, tanggalin ang mga pagmamarkang panitikan ito, o nasusulat ito sa wikang Filipino. Lalo na sa panahon na ang ekstensiyon ng memorya ng karamihan ay search engine.

Suarez

Sa panahon ng kapitalistang globalisasyon, dapat kilalanin ang panitikan bilang mapagpalayang pagkilos na tumatanaw sa halaga & kawalan ng awtonomiya, sa anumang wika man ito naisusulat. Sa pagtutok sa panitikang isinusulat sa Filipino, makikita lamang ang lugar nito sa pandaigdigang produksiyon ng panitikan sa pagkilala sa parikalang isinusulong ang Filipino bilang wikang may kakayahang maipagkaisa ang bansa laban sa imperyalismo, piyudalismo, & burukrata kapitalismo—samakatwid, dahil sa instrumentalistang halaga nito—gayong nakatanaw ang panitikan

sa awtonomiya. Sa kontekstong ito lumalabas ang katuturan ng eksperimentalistang pananaw, dahil sa pamamagitan lamang ng pag-eeksperimento sa sining masasagot ang tanong: Paano makakaigpaw ang panitikan sa Filipino bilang siningmula sa Filipino bilang instrumentalistang wika?

Ano ang mga hamon sa hinaharap ng manunulat na gumagamit ng Filipino, at paano mo nakikitang mabibigyan ito ng solusyon?

Quintos

Sa panahon ng selfie, facebook, twitter, at snapchat, napakalaki ng nakaatang na tungkulin para sa mga manunulat. Papaano makikipagsabayan ang malikhaing pagsusulat sa penomenon ng internet na interactive, dynamic, at sumisira sa spatio-temporal na ugnayan?

Sa aking palagay, kinakailangan ng mga manunulat na makiangkop sa pagbabagong nagaganap sa lipunan at mundo. Kinakailangang iangkop din ang mga susulatin batay sa pagbabago at hinihingi ng panahon, anyo, at paniniwala.

Barrios

Sa aking palagay, ang panitikan ay unti-unti nang lumalabas sa akademya at parang bumabalik na sa karaniwang mamamayan. Ang problema na lamang ng mga manunulat ay kung paano 'makakausap' ang mga mamamayan sa kanilang mga panulat. Ang tagumpay nina Bob Ong, Eros Atalia, at Joey

delos Reyes ay maaaring paghanguan ng inspirasyon.

Jarin

Kahit na nabanggit ko nang dumarami ang bilang ng mga kabataang mambabasa sa kasalukuyan bilang magandang senyales, ang nakikita kong hamon sa mga manunulat ay kung paano pupunuan ang malaking kawalan ng historical sense ng mga kabataang ito. Wala akong masyadong problema sa minsa'y di wastong paggamit nila ng kung anumang dapat na titik o baybay ng isang salita hangga't alam pa rin nila ang tamang kahulugan nito. Madali silang pagsabihan ukol sa gramatika at sa karanasan ko bilang isa ring guro, naobserbahan kong marami sa kanila ang sumusunod para magwasto. Naiintindihan ko ring madali silang ma-sway ng mga nauuso ngayong babasahin na nakukulapulan ng "I love you, it hurts" na sentimyento dahil nga nasa ganitong stage sila ngayon. Pero dahil "trending" sa mga millenials ngayon ang akalaing "validation" na ng kanilang "kahusayan" ang pagkakaroon ng maraming "likes" sa FB, at sa bahagi naman ng mga kabataang "manunulat" ay ang pagkakaroon ng maraming "hits" sa kanilang naisulat, malaki nga ang problema natin sa kanilang pagpapakahulugan sa realidad ng lipunang kanilang ginagalawan. Alam natin kung gaano kalaki ang ambag ng pagkakaroon ng historical sense para makapagsulat tayo lagpas sa self-expression. Para makita natin ang mundo na hindi katulad ng pagtingin ng isang taong di mahilig magbasa at magsulat. May ganitong bahagi rin dapat ng pagtatanim ang ating mga akda sa hardin ng kanilang pananaw at pang-unawa bilang kabataan.

Derain

Hamon kung paano mabibighani ang mga mambabasa sa pangako ng rebolusyon. Na may iba pang mga pagbasa at pagsulat na posible dahil lang may ibang buhay na posible. Paano gagawing nilaga na sulit sa lahat ng pagtitiyaga ang mga pangakong ito sa mga mata ng mambabasa. Nariyan ang hamon ng lahat ng mga nagsusulat sa alinmang wika sa Pinas. Pero hindi pa iyan hamon dahil hindi pa iyan tinitingnan sa ngayon bilang posibleng problemang dapat harapin at pag-isipan. Problematisasyon ang unang solusyon.

Samantala, sa mga nagsusulat sa Filipino, may kagyat na pangangailangang malampasan itong kosmolohiyang tinatawag din nating Maynila. Nariyan siguro ang ating munting rebolusyon.

Delos Reyes

Magsulat. Nariyan ang platform. Panahon ito ng pagtalikod na dapat sa nagtatakda kung ano ang ilalathala sa aklat, kung ano ang pag-aaralan sa akademya. Magsulat gamit ang kung anumang wika. Huwag gawing bagahe ang wika, kung ano ang gagamitin. Basta magsulat. Wika man iyan ng programming sa infotech. Wika man iyan ng mga abiku sa Africa, wika man iyan ng mga otaku na hindi na lamang ngayon nananahan sa Japan. Mas malawak ngayon ang pahina para magsulat at basahin. Hayaang malugmok ang tradisyonal na naglalathala at nag-aaral sa panitikan sa kanilang lupaing malapit nang matabunan ng teknolohiya.

Ngayon, ibang usapin kung may kikitain ka sa ginagawa mong

pagsusulat sa internet. Baka wala. Unless binabayaran ka para magsulat ng isang outsourcing firm. Kumikita ka dahil ito ang trabaho mo, content provider. Pero kung magsusulat ka sa internet a la Lang Leav, baka wala kang kitain.

Na wala din naman kahit sa tradisyonal na platform. Amanos.

Ganito, sumusulat ako. Bahala na ang mambabasa ko kung ikakategorya nila ito sa wikang Filipino, kung panitikan, o kung anong genre (essay daw in Filipino ang aklat ko ng mga Facebook status, sila ang bahala). Basta magsulat lang. Dahil may mga tumatangkilik sa cyberspace na hindi naman conscious sa academic categorization ng teksto.

Suarez

Malakinghamon sa manunulat—lalo na sa makata—na nagsusulat sa Filipino ang K-12 & iba pang mekanismo ng kapital na nagpapaigting sa globalisasyon na kumikitil sa kalayaan ng pagbuo ng bayan, kabilang ang pagbuo ng isang modernistang pambansang wika gaya ng Filipino. Kung ang lehitimisasyon pa lamang ng pagkakaroon & pagpapayabong ng pambansang wika ay hinaharangan na ng makanegosyanteng interes, paano pang makakaigpaw ang panitikang naisusulat sa Filipino mula sa instrumentalistang paggamit ng wika? Malaking bahagi ito ng kalituhang lumalagpak sa mga problematikong pormulasyon gaya ng “ang tula ay armas pandigma”—dahil samantalang instrumento ang Filipino para pahusayin ang pakikibaka kontra sa piyudalismo, imperyalismo, & burukrata kapitalismo, kahit kailan ay hindi pakikibaka ang pagtula kung

titingnan ang tula bilang anyo ng sining na umiigpaw sa instrumentalistang pananaw. Ang solusyon mula sa mga manunulat bilang manunulat ay makiisa sa paggawa ng propaganda tungo sa pagbaklas ng imperyalismo, piyudalismo, & burukrata kapitalismo, & hindi magpantasyang tula o matulain o sining o makasining ang ating gawain. Bagkus, maaari nating tunghayan ang ating pakikibahagi sa paggawang propagandang tumutulong sa pag-igting ng rebolusyon bilang pakikibahagi sa pagbuo ng lipunan kung saan may sapat na kalayaan para sa espayong may awtonomiya para sa sining ng tula.

May iba ka pa bang isyu hinggil sa kontemporaryong wika, panitikan, at pagsusulat? Ano-ano ang mga ito?

Jarin

Sana magsitandaan na ang mga nagsusulat sa Wattpad. :)

Suarez

Sa huli, awtonomiya ang tingin kong pinakamahalagang usapin sa gitna ng panitikan bilang sining—lalo na pagdating sa usapan ng relasyon ng Filipino sa pagtula—& ang lahat ng iba pang pertinent issues na may kinalaman dito ay nakaugat sa awtonomiya. Kung may isang magic word pa akong hindi nababanggit sa survey na ito na nakaangkla sa awtonomiya & may kinalaman sa madaling paglagpak ng panitikan bilang content, ang salitang ito ay “entertainment.” Sa paanong paraan nakaiwas ang panitikan sa kulungan ng aliw na pineperahan

lang din ng kapitalista sa kaniyang rent-seeking platforms? Kaakibat nito ang sala-salabid na suliranin ng intellectual property & copyright & ang kanilang ginagampanan sa paglala ng kapitalistang globalisasyon & pag-angat ng vectoralist class na siyang kasalukuyang vanguard ng naghaharing uri.

Delos Reyes

Ang malaking isyu ko ay napag-iiwanan na ang akademya sa bilis ng pagbabago at pag-asenso ng cyberspace platform. Hindi makahabol ang akademya dahil nananalig pa sa mga inaalikabok na paraan ng pagtitistis ng mga ideya, tulad halimbawa nito, journal. Tulad halimbawa ng minsan santaong kumperensiya. Samantala, ang Facebook ay may bago na namang downloadable version. May bago na namang features. May paraan na naman para tunghayan ang isa't isa, basahin ang isa't isa, kilatisin ang isa't isa. Samantalang ang akademya at industriya ng paglalathala ay naghihintay ng review ng "peers" na oo nga't maga na ang neurons sa nakamit mula sa "mas mataas" (isa na namang panahon pa ng sansinukob na pamantayan sa mundo) na pag-aaral ay nadamay din sa pagkamaga ang ego.

May hakbang ba para makasabay ang isang ugod-ugod na institusyon tulad ng unibersidad? Baka. Halika usap tayo. Pero dapat open-minded ka.